

À la gloire de Verhaeren
De jonge Jan Greshoff
en de Frans-Belgische literatuur

Lut MISSINNE

Misschien ben ik nog niet oud genoeg en komt het nog wel met de jaren; maar tot op heden heb ik geen juist beeld van de man, voor wie de vele bloemlezingen, die er in de wereld zijn, worden samengesteld. Uit het vervaarlijke aantal zou men zelfs willen afleiden, dat zij aan een geweldige behoefte voldoen; en desalniettemin, ik zie de lezer niet voor mij, die de bloemen leest, zoals de bloemlezer ze eerst voor hem heeft bijeengelezen. (Ter Braak, 1949: 41)

Met deze uitspraak drukte Menno ter Braak zijn scepsis uit aangaande het nut van bloemlezingen. Zijn vriend Jan Greshoff oordeelde er heel anders over. In 1941 schreef hij:

De ervaring heeft mij geleerd, hoe de bloemlezing in het algemeen een machtig middel vormt ter verspreiding van letterkundigen smaak en van het behagen in lezen. (Greshoff, 1941: 66)

Over de manier waarop bloemlezingen worden samengesteld en over de diverse aspecten die bij het functioneren ervan een rol spelen, valt heel wat te zeggen. Armin Frank noemt anthologieën “the most important media for the dissemination of literature and, at the same time, an important factor in the dynamics and statics of literary life” (Frank, 1990: 21). Ze vormen immers een knooppunt waarop literatuurgeschiedenis, poetica en sociologie elkaar ontmoeten (zie ook Höllner, 1970). Grosso modo kan men een onderscheid maken tussen intralinguale en extralinguale bloemlezingen. In dit laatste geval, wanneer er sprake is van bloemlezingen van vertaalde literatuur, zijn er enkele bijzondere factoren in het spel. Verzamelbundels met vertaalde literatuur “may have been designed primarily to promote an interest in the source literature(s); they may significantly contribute to their ‘synecdochic’ presentation and implicit interpretation; they may be intended to provide new impulses to the target literature, for instance by furnishing qualities that

the anthologist perceives to be missing from it; they may even help to promote the emancipation of indigenous literature from less desirable cultural influences.” (Kittel, 1995: XV-XVI). Maar zowel bloemlezingen die voor het eigen taalgebied zijn bestemd als anthologieën met vertaalde literatuur hebben ook een aantal belangrijke aspecten gemeen. Holger Klein (1995) onderscheidt zeven belangrijke elementen waarmee bij de studie van anthologieën rekening moet worden gehouden: the intention (1), target readership (2), selection criteria (3), editor (4), macrostructure (5), main text sequence (6) en impact (7). De intentie vermeldt hij als eerste belangrijke factor: “As far as anthologies are concerned, however, there is no room even for doubt: behind every such volume there is an intention – and, by and large, it is explicitly stated and a first basic factor for consideration.” (Klein, 1995: 57).

(1) *intentie*. In vele gevallen is de intentie vrij duidelijk te reconstrueren, maar ze wordt lang niet zo vaak geëxpliciteerd als Klein beweert. Een bloemlezing kan bedoeld zijn om het werk van een of meer auteurs voor te stellen, als introductie tot de literatuur van een ander taalgebied, van een literaire richting of als een resumerend historisch overzicht van een bepaalde periode. Ze kan dienen ter illustratie van een bepaald genre of als staalkaart van teksten over een of ander thema. Ze kan een poëticaal statement van de bloemlezer vormen, ze kan gelden als visitekaartje van een uitgeverij, waarbij de naam van de samensteller minstens zo belangrijk is als de inhoud van de bloemlezing. Ze kan aldus didactische, literair-strategische of commerciële doelstellingen dienen. In sommige gevallen is de bedoeling zelfs meervoudig (Zuiderent, 1990).

(2) *het beoogde publiek*. Het tweede aspect dat Klein vermeldt, zou men ook kunnen beschouwen als een concretisering van het eerste, de intentie. Het soort van lezers dat een bloemlezer op het oog heeft zal niet alleen de selectie van het materiaal beïnvloeden, maar ook andere eigenschappen ervan, zoals de presentatie, de bijkomende informatie over auteurs, de vormgeving en prijs van het boek.

(3) *selectiecriteria*. De titel van een bloemlezing kan op vrij directe wijze aangeven welke selectie ten grondslag lag aan de keuze, maar net zo vaak kan de lezer pas na lectuur vermoeden welke selectie werd gemaakt. Klein vermeldt als criteria: taal, land of natie, chronologie, genre, thema, ideologie, representativiteit en kwaliteit, en deze lijst is nog lang niet uitputtend. “The selections made for, and preserved in, anthologies, and praised or found fault with by reviewers, writers, and critics, are among the most representative and most telling indicators of changes in public taste.” (Frank, 1990: 25). Voor de meeste recensenten van bloemlezingen is de selectie van de teksten een van de belangrijkste beoordelingspunten. Een recensent die een bloemlezing openslaat gaat tellen: hoeveel dichters uit een bepaalde periode, hoeveel gedichten of

pagina's per dichter, hoeveel vrouwen, hoeveel mannen, hoeveel Vlamingen, hoeveel Nederlanders, hoeveel jongeren, hoeveel 40-plussers. De kwantitatieve aanwezigheid suggereert in een bloemlezing immers een overeenkomstig waardeoordeel. Sommige bloemlezers proberen dit te vermijden door elke auteur met één tekst te presenteren, wat dan weer ten onrechte kan suggereren dat elk van die auteurs, waarvan een misschien maar enkele goede regels heeft geschreven, het waard is om gebloemleesd te worden. Ook het totale aantal dichters dat wordt opgenomen is van belang: wenst men een grote diversiteit te presenteren of wil men het bij een kleiner aantal figuren houden, zodat hun beeld voor de lezer duidelijker wordt.

(4) *uitgever*. Klein vergelijkt de positie van de uitgever met die van een "extradiegetic narrator in fiction". Hij wijst erop dat ook de tijdsafstand tussen de publicatie van de bloemlezing en de oorspronkelijke publicatiedatum van de teksten een belangrijke rol kan spelen. In beide gevallen kan de receptie in een compleet ander kader plaatsvinden. Hier wordt het duidelijkst hoe bloemlezingen tegelijk een vorm van tekstreceptie en van tekstproductie zijn.

(5) *macrostructuur*. Bloemlezingen bestaan voor het grootste gedeelte uit "main text", de opgenomen teksten zelf, maar bevatten daarnaast ook heel wat "side text": "anthologies tend to have a good deal of 'frame text' – a preface, introduction, appended notes, indices, etc. – all manner of liminary material." Mijns inziens speelt hierin het voorwoord of de inleiding de hoofdrol. In de eerste plaats is het van belang of de inleiding is geschreven door de samensteller zelf, dan wel of met strategische bedoelingen een welbepaalde naam als inleider werd gevraagd. In de tweede plaats is de aard van de inleiding van belang. Ze kan louter beschrijvend en situerend zijn, maar ze kan ook literair-kritische stellingen innemen, programmatisch of polemisch zijn. De relatie tussen de teksten kan in de inleiding op grond van toeval, persoonlijke smaak, kwaliteit, historische ontwikkeling, verwantschap of diversiteit worden uitgelegd. De samenhang die voor de lezer indirect wordt gesuggereerd doordat verschillende teksten in een band zijn verzameld (sommigen interpreteren dit samengaan ook als een kwalitatieve gelijkschakeling), kan worden bevestigd of juist ontkend.

(6) *opbouw*. Vanzelfsprekend is ook de manier waarop de teksten geordend worden van belang: alfabetisch per dichter, chronologisch per geboortjaar van de auteur of naargelang van de verschijningsdatum. E. Starre (1992) stelde een schema op met mogelijke ordeningen voor een poëziebloemlezing: naar formele gronden, chronologisch, thematisch, naar verrassingseffect, etc., waarbij in de meeste gevallen verschillende ordeningsprincipes tegelijk worden ingezet. Hendrik Marsman (1939) vond dat bloemlezingen in het algemeen veel te weinig de histo-

rische ontwikkeling van poëzie lieten zien. Het ware volgens hem beter om dezelfde dichters op diverse plaatsen in een anthologie te laten optreden, "om het stroomend en wordend karakter, waarin de tijd zich weerspiegelt binnen de poëzie" weer te geven.

(7) *receptie*. Nog meer dan auteurs werken bloemlezers met een oog op de markt gericht. Recensies en verkoopcijfers, oplagecijfers, herdrukoplagen, indien te achterhalen, kunnen informatie geven of deze doelstelling is bereikt.

Jan Greshoff (1888-1971) was een intensief bloemlezer. Vóór 1915 had hij al vijf keer een *Almanak* van de Nederlandse poëzie samengesteld (*Het jaar der dichters*). Hij bloemleesde verschillende dichters, onder wie A.C.W. Staring, P.C. Hooft, K. Van de Woestijne en J. van Nijlen, zorgde voor een herziene uitgave van de klassieke bundel *Dichters van dezen tijd* (1939), liet in 1945 een uitgebreide keuze van Nederlandse gedichten in Engelse vertaling onder de titel *Harvest of the Lowlands* bij Querido te New York verschijnen, en dat is lang niet alles.

De bloemlezing die in dit artikel centraal staat, dateert van 1915 en draagt als titel *À la gloire de la Belgique*. Ze verscheen bij de befaamde uitgever S.L. van Looy te Amsterdam met een 'lettre-préface' van Émile Verhaeren. Er werden 39 auteurs in opgenomen, van Charles de Coster tot Fernand Crommelynck, ze werden met prozafragmenten en/of gedichten vertegenwoordigd. Het omslag, de titelpagina en de initialen werden getekend door Jan van Krimpen, één der gerenommeerdste typografen uit die tijd en zwager van Greshoff. In de uitgave werd vooraan een kaartje meegebonden, een "Avis au lecteur", waarop het bericht te lezen stond dat het tweede deel van de anthologie ter perse was. Dit tweede deel zou handelen over de Belgische literatuur in het Nederlands met een voorwoord van Cyriel Buysse. Het is echter nooit verschenen. Wel werd de voorrede van Buysse afgedrukt in het tijdschrift *Den Gulden Winckel* van 1929. De tekst werd later ook opgenomen in het verzameld werk van Buysse.

In *À la gloire de la Belgique* neemt een Nederlands auteur de promotie van de Belgische en dus ook van de Franstalige Belgische literatuur op zich. Greshoff was met zijn belangstelling en liefde voor de Franse taal en cultuur in zijn tijd natuurlijk geen uitzondering. Bij Nederlandse auteurs rond de eeuwwisseling was de waardering voor de Franse letteren groot, en in de Haagse kringen waarin Greshoff voor de oorlog verkeerde, had hij verschillende mensen ontmoet die een degelijke kennis hadden van de Franse literatuur. In zijn autobiografie *Afscheid van Europa* getuigde hij:

Mijn tijdgenoten in de letterkunde en ik zijn (in de letterlijke zin des woords) opgevoed met Franse leesstof in dicht en on dicht. Tot het leven

ontwaakt in de late schaduw van de Nieuwe Gids, ontdekten wij al spoedig de Franse symbolisten. En men moet in die tijd en in die omgeving geleefd hebben om zich te kunnen voorstellen, wat voor ons éérs de *Mercure de France*, later de *Nouvelle Revue Française* betekende. Iedere aflevering ervan werd om te beginnen met ongeduld verwacht, daarna gretig en grondig gelezen en ten slotte met vrienden en medestanders uitvoerig en geestdriftig besproken. (Greshoff, 1958: 81)

De Franse geest en Franse cultuur beschouwde Greshoff als superieur. Al van voor de oorlog koesterde hij een grote voorliefde voor het Maurassiaanse proza en hij zou tot in de late jaren twintig openlijk sympathiseren met *L'Action Française*. De aandacht voor de nationale overlevering, de geestelijke hiërarchie, de aristocratische geesteshouding, de voorrang van de individuele persoonlijkheid boven de massa oefenden op hem een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit.

Toen Greshoff in 1916 voor de Nederlandse krant *De Telegraaf* ging werken, was dat dan ook een uitgesproken daad van francofilie. *De Telegraaf*, zo schreef hij later, was dé krant voor diegenen “die oprecht en van harte pro-Frans dachten en gevoelden” (Greshoff, 1969: 109). De medewerkers kregen een grote vrijheid mits allen er maar voor zorgden “de Franse zaak te behartigen, bij iedere gelegenheid wanneer dit binnen ons vermogen was en dat met alle middelen” (Greshoff, 1969: 159). Pro-Frans betekende ook gelijk anti-Duits.

Maar Greshoff had ook oog voor de Fransschrijvende Belgen. Via de door hem vereerde P.N. van Eyck had hij het werk van Charles van Lerberghe leren kennen, die hij zou blijven waarderen. Émile Verhaeren ontmoette hij persoonlijk in 1912 in München. In een beschrijving van deze ontmoeting, enkele jaren later, typeert Greshoff Verhaeren als de incarnatie van de Vlaamse ziel. Toen de jonge Nederlander zich niet bijster enthousiast toonde voor de barokke schoonheid van Rubens, greep Verhaeren hem bij een jasknoop en “[...] riep hij voor mij een beeld op van onstuimige, ongebreidelde levenskracht, van een orgie van levensvreugde, van de blonde en gezonde, volle Vlaamse zinnelijkheid” (Greshoff, 1918: 66). Maar, zo kwam het Greshoff voor: hij sprak eigenlijk over zichzelf. “Hij verklaarde zichzelf en exalteerde zijn eigen Vlaamsche wezen in zijn bewondering voor Rubens’ werk” (Greshoff, 1918: 66-67). In 1913 vond een tweede ontmoeting plaats in het bijzijn van Rilke, die Verhaeren toen in contact bracht met zijn Duitse uitgever Anton Kippenberg, en in 1914 ontmoetten ze elkaar nog een keer bij Kippenberg. Toen de oorlog uitbrak had Greshoff moeilijkheden om Duitsland te verlaten – hij was in de zomer van 1914 op de Internationale Ausstellung für Buchgewerbe und Graphik in Leipzig en beschikte niet over een geldig paspoort. Pas in oktober kon hij naar huis, en in november 1914 schreef hij Verhaeren een brief:

Je suis heureusement chez moi depuis quelque temps et j'ai voué mes jours à une propagande ininterrompue pour la cause de la France et de la Belgique. Maintenant j'ai grand besoin de votre aide! Comme protestation contre les calomnies des journaux allemands, qui crient toujours que la Belgique n'a pas de culture et que les Belges sont des barbares, je veux faire une petite anthologie d'esprit belge en deux volumes. I/ des écrivains d'expression française, II/ des écrivains flamands – contenant des morceaux en prose et en poésie, comme grand témoignage de la valeur spirituelle et de l'ardeur artistique de votre pays. Sous le titre (par exemple) "À la gloire de la Belgique". J'espère vendre beaucoup surtout en Angleterre. Les bénéfices après déduction des frais seront pour les réfugiés belges en Hollande et ailleurs. (Greshoff, 09.11.1914)

In een tweede brief, van 12 december 1914, wordt de toon nog emotioneler:

Mon but est de montrer à tout le monde quelle morceau [*sic*] de haut art a mûri sur le sol de la malheureuse Belgique, et de montrer à tout le monde que 'la culture' (die Kultur!!) est le bien de la nation envahisée [*sic*] et pas celui de l'envahisseur, quoique [*sic*] les journaux germaniques en disent. Je veux montrer clairement le mensonge et la calomnie de tout ceux qui prétendent que la Belgique n'est pas un pays civilisé.

In de Duitse pers waren grove aantijgingen verschenen aan het adres van Franstalige Belgische auteurs (Marx, 1996: 498). Greshoff stelde van in het begin klaar en duidelijk dat hij geen esthetische of kritische bedoelingen had, maar dat hij een getuigenis wou afleggen van de intellectuele waarde die in België te vinden was. Hij wou de literatuur in stelling brengen tegen het brute oorlogsgeweld. Het antwoord van Verhaeren aan Greshoff is tot nog toe niet opgedoken. In elk geval ging Verhaeren op het verzoek in en enkele maanden later ontving uitgever S.L. van Looy het voorwoord, geschreven op 10 april 1915 te Saint-Cloud. Greshoff moet Verhaeren duidelijke instructies hebben gegeven omtrent de strekking van het voorwoord. Ook die brief is niet bewaard, maar hij klinkt door in de beginregels van de préface:

Vous me demandez une préface, mon cher Greshoff. Qu'elle consiste plutôt en une vue générale, qu'en un exposé des mérites et des gloires d'une école littéraire! (Greshoff, 1915: 7)

Over literaire aspecten rept Verhaeren dan ook met geen woord. Hij vergelijkt de oorlogsvoering ten tijde van Napoleon met de toenmalige loopgravenoorlog en betreurt dat er geen "homme de génie" opstaat, die alles zou veranderen. "En face des batailles, dressons l'art", is zijn gevolgtrekking. In de kunst zijn wel genieën te vinden, als de tijd het tenminste toelaat. "L'état pacifique de l'Europe produit ces esprits suprêmes" (Greshoff, 1915: 10). Verhaeren bewondert de moed en de

beslistheid waarmee Greshoff een gebaar maakt naar de Duitse militaire macht, maar zijn eigen betoog klinkt vrij berustend. Niettemin vertrouwt hij op de overwinning:

Il n'importe que nos provinces du Nord parlent une langue voisine de la langue teutonne, leur esprit de liberté, de sursaut, et d'insoumission est le contraire de l'esprit german. (Greshoff, 1915: 11)

Uitgever Van Looy is niet onverdeeld gelukkig met de hele zaak. De nobele bedoeling van de hele opzet steunt hij ten volle, maar financieel gezien is de onderneming niet rendabel. Hij spreekt in zijn brieven van een oplage van 1500 à 2000 exemplaren. De papierkosten stijgen voortdurend, de omvang van 200 bladzijden die aanvankelijk was voorzien, dreigt eveneens ruim overschreden te worden. Het is ook nog maar de vraag of het Engelse publiek waar Greshoff zijn hoop op stelde, bereid zou zijn een bloemlezing in het Frans te kopen. Bovendien waren België en Frankrijk in oorlog. Van Looy's berekeningen hadden het allang uitgewezen: "Van verdienen is van beider kant geen sprake: alles pour la Gloire." (Van Looy, 20.04.1915). Maar hij heeft ook inhoudelijke bedenkingen bij Verhaerens préface: "Het is natuurlijk een persoonlijk stuk. Engeland wordt niet genoemd; Frankrijk mist een Napoleon; alle Duitschers zijn Pruisen." Van Looy twijfelt eraan of Verhaeren wel gelijk heeft te geloven "dat de kunst alles overleeft", maar zo besluit hij zijn brief aan Greshoff: "Hij is vleierend tegenover u; een mooier aanbeveling dan aan het slot is niet denkbaar" (Van Looy, 20.04.1915). Vier dagen later komt hij er nog eens op terug en schrijft:

Mijn bedenking betr. het voorwoord is dat het m.i. jammer is dat Em. Verhaeren schrijft dat de Franschen een geniaal m. [man] misten, het ware beter m.i. (nl. voor de verkoop) geweest zoo dergelijke kwestie buiten beschouwing ware gebleven. Misschien kunt gij nog eenige invloed uitoefenen; het voorwoord krijgt ook daardoor een tijdelijk karakter; eenigszins ook onze uitgave zelf. – Wat denkt ge? (Van Looy, 24.04.1915)

Het is erg onwaarschijnlijk dat Greshoff gepoogd zou hebben Verhaeren met een dergelijk commercieel argument te overhalen. In elk geval werd de passus over het ontbreken van "un homme de génie" in de druk van 1915 opgenomen.

Toen de voorrede voor het tweede deel, uit de pen van Cyriel Buysse, bij Van Looy arriveerde, was deze daar wel mee verguld. Uit de korte briefwisseling die Greshoff met Buysse over deze uitgave voerde, blijkt dat hij ook Buysse duidelijke instructies heeft gegeven omtrent de inhoud. Buysse moet van hem de lijst hebben ontvangen met de namen die in het tweede deel zouden worden opgenomen, maar deze lijst is niet bewaard. Ook Buysse gaat niet op literaire kwesties in. Hij schrijft een hooggestemde, haast overspannen lofzang op de Vlaamse geest, die alle

omstandigheden overleeft. Zijn vertrouwen in het overleven van de Vlaamse kunst is onaantastbaar:

Wij, de kunstenaars, zijn de stem, de tolk van dat Geweten. Een nieuwe toekomst zal voor ons een nieuwe kunst scheppen, en die kunst van bijna bovenmenselijk lijden, die kunst van smart en rouw en woede en bloed en tranen, die kunst van onverzettelijke levenskracht en hoge trots zal nogmaals zijn een zuiver Vlaams-Belgische kunst: de ziel, het hart en ook de geest van het gefolterd Vlaams-Belgische martelaarsvolk. (Buysse, 1974: 216-217)

De inleiding wordt afgesloten met een citaat over Uilenspiegel als de verpersoonlijking van de Vlaamse ziel en overlevingsdrang:

Est-ce qu'on enterre Uilenspiegel, l'esprit, Nele, le cœur de la Mère Flandre? Elle aussi peut dormir, mais mourir, non! Viens Nele. (Buysse, 1974: 217)

Maar ook al had Verhaeren een stelling willen nemen over het geselecteerde werk zelf, hij zou het niet hebben gekund, want in april 1915 moest Greshoff nog zowat beginnen met de selectie. De brieven tussen hem en Van Looy in de zomermaanden van 1915 illustreren een druk heen en weer sturen van boeken en zoeken naar schier onvindbare uitgaven.

Waar haalde Greshoff (in de prospectus aangeduid als "le mieux au courant") zijn kennis van de Frans-Belgische literatuur vandaan? Er zijn een aantal mogelijkheden. In de eerste plaats heeft hij de inleiding van Émile Verhaeren bij de Wereldtentoonstelling van Luik in 1905 gehoord of gelezen. Greshoff was bij die gelegenheid in Luik. Het was trouwens zijn allereerste reis naar het buitenland. "Deze eerste stap over de grenzen, dit eerste besef van ruimte en vrijheid, maakte zo'n indruk op me, dat ik vanzelf aan het maken van gedichten begon", zo romantiseerde hij later deze ervaring ('s Gravesande, 1979: 55). Verhaeren gaf ter gelegenheid van deze expositie een overzicht van de belangrijkste Franstalige Belgische auteurs. In de nationalistische geest van het hele programma, de herdenking van 75 jaar België, zette hij zijn literair overzicht in met 1830, want "il fallait d'abord constituer un pays avant de susciter une littérature" (Verhaeren, 1905: 240). Nagenoeg alle namen die Verhaeren vermeldde, zijn bij Greshoff terug te vinden, op enkele na, zoals Victor Arnould, door Verhaeren hoog aangeslagen, maar wiens werk moeilijk te vinden was en over tijdschriften lag verspreid. Van Looy moet Greshoff trouwens vaak melden dat boeken onvindbaar zijn geworden, ook al vanwege de brand in de Leuvense bibliotheek in augustus 1914. Een andere bron voor Greshoff was de bloemlezing van de Engelse filoloog Jethro Bithell, *Contemporary Belgian Poetry* uit 1911, waarin de Frans-Belgische literatuur was opgenomen. Bithell had moderne talen gestudeerd in Manchester, waar hij in 1904 werd aange-

steld als lector Duits. Hij zou in Engeland vooral na de Tweede Wereldoorlog optreden als promotor van Duitse literatuur, maar gaf in zijn eerste jaren ook bloemlezingen uit. In 1915 had hij bovendien een literatuurgeschiedenis gepubliceerd: *Contemporary Belgian Literature* (Londen: Fischer Unwin Ltd). Greshoff schreef een recensie over dit werk, die als volgt aanving: "De littérature belge d'expression française heeft voor mij hoog boven alles uitrijzende figuren: Charles van Lerberghe, Max Elskamp, Émile Verhaeren, Eugène Demolder". Naar de eerste gaat zijn absolute voorkeur: "La Chanson d'Eve is de hoogste stijging van de Belgische dichtkunst" (Greshoff, 1918: 53). Na een typerende schets van de andere hoogtepunten gaat Greshoff over tot de beoordeling van Bithells studie. Hij is wat te schoolmeesterachtig, zo vindt hij, hij functioneert te weinig als de "rattenvanger van Hamelen", zoals een goed inleider zou moeten doen. Bithell geeft echter wel op een betrouwbare manier de meningen weer van "die moeilijk definieerbare kring van intellectueelen, waarvan men leden in alle Europeesche steden aantreffen kan" (Greshoff, 1918: 61). Ook hij ziet met name Van Lerberghe, Verhaeren, Elskamp en Demolder als dé grote figuren uit de Belgische letterkunde. Aldus geeft Greshoff eigenlijk niet zozeer een oordeel over het voorliggende werk, maar reserveert hij met deze goedkeurende bespreking voor zichzelf een eigen plaats in wat hij noemt "die kring van intellectuelen" of "die kleine geestelijke gemeenschap" die literaire reputaties weet te bewonderen die het grote publiek in geen jaren zullen bereiken (Greshoff, 1918: 61-62). Toch profileert hij zich als aankomend criticus ook met een persoonlijke mening: Lemonnier wordt door Bithell overschat, aldus Greshoff. Als voorbeeld is hij groot geweest in zijn land, maar als "romanschrijver is hij een vergeten verleden" (Greshoff, 1918: 62). Bithell overschat in de ogen van Greshoff ook Maurice Maeterlinck: gelukkig doet hij niet mee met de "dwaze modieuze Nobelprijzbewondering", die "den mysticus voor huiselijk gebruik, den filosoof voor het jonge-meisjespensionaat in alle toonaarden toezingt" (Greshoff, 1918: 63). En voorts ziet Bithell twee bekwame jonge Antwerpse romanschrijvers over het hoofd: Edmond de Bruyn en Charles Vernard, de auteur van *Un sourire parmi les Pierres*. Uit dit laatste boek neemt hij een fragment op in *À la gloire de la Belgique*. Wanneer Bithell de Vlaamse literatuur behandelt, gaat hij volgens Greshoff compleet uit de bocht. "Hij kent noch de Vlaamsche taal, noch het Vlaamsche volk, noch de Vlaamsche schrijvers" (Greshoff, 1918: 63). Men had het boek in twee delen moeten laten verschijnen en het Vlaamse met gelijke competentie, gelijke liefde en naar dezelfde methode als het Frans-Belgische deel moeten laten behandelen, met andere woorden, naar het model van *À la gloire*.

Greshoff raadpleegde voor zijn anthologie nog andere bloemlezingen van voorgangers, onder andere die van Pol de Mont, *Modernités: anthologie des meilleurs poètes belges d'expression française 1880-1898*, waarbij Van Looy hem waarschuwt dat die vol fouten staat: "Buitengewone zorg voor de correctie wordt aanbevolen" (Van Looy, 29.04.1915). Ook de anthologieën van Van Bever en Léautaud, van Nautet en van Wilmotte zijn hem bekend en hij ontvangt van Van Looy nog een bloemlezing voor het onderwijs.

Greshoff mag dan wel schrijven over het grote belang van bloemlezingen en over de vele kwaliteiten die een bloemlezer moet hebben: zorg en tijd, kennis van zaken, goede smaak, gevoel voor verhoudingen, enz. (Greshoff, 1941: 68), wie zijn bericht aan de lezer in *À la Gloire de la Belgique* leest én de correspondentie met zijn uitgever Van Looy, kan zich niet van de indruk ontdoen dat het niet zo bijster veel uitmaakte wat en wie er nu precies in het boek zouden staan. Het was louter bedoeld als een statement, als "un acte", "un appel à la justice" (Greshoff, 1915: 5). Op het aandringen van Van Looy om ook biografische informatie over de diverse auteurs op te nemen – een vrij elementaire vereiste voor een bloemlezing in een anderstalig gebied – ging hij niet in. Tijdsgebrek zal daarbij hoogstwaarschijnlijk een rol hebben gespeeld, evenals de oorlogsomstandigheden die het hem moeilijk maakten dergelijke informatie te verzamelen.

Maar er zijn nog twee bevreedende aspecten aan deze uitgave. In de eerste plaats staat de retoriek, door Greshoff in zijn inleiding gebruikt, in se haaks op zijn bedoelingen. Een eerste bedoeling was propaganda voor de Belgische zaak. Hij stelde de politieke eis van Belgische onafhankelijkheid voor als een ethische vereiste: "L'indépendance belge est d'un grand intérêt éthique pour l'Europe" (Greshoff, 1915: 310). In die hoedanigheid was ze ook de grondvoorwaarde voor het behoud van de Belgische cultuur. Een tweede bedoeling was – zoals hij later schreef – Verhaeren redden uit de handen van "jonge, geëxalteerde Duitse volgelingen en enkele Fransche Whitman-bewonderaars". Hiertoe hanteerde Greshoff de grote clichés over Vlaanderen, die ook de Duitsers in hun Flamenpolitiek zouden gebruiken. Wanneer hij "le caractère original de la vie intellectuelle belge" wil benadrukken, dan ligt de eigenheid van het Vlaamse voor hem in de brandende liefde van de auteurs voor hun volk en vaderland:

ses meilleurs écrivains sont restés avant tout des fils de ce peuple, fortement enracinés dans le sol natal. (Greshoff, 1915: 310)

Naast de gebondenheid aan het land acht Greshoff ook de historische ervaring van aanhoudende onderdrukking bepalend voor de Belgische cultuur:

Au cours de sa longue histoire le sol belge a été fertilisé par les larmes et le sang, qui ont rendu ce peuple fort, fier et indomptable. (Greshoff, 1915: 5)

De essentie van de Vlaamse ziel als een dualiteit van zinnelijkheid en mysticisme duikt herhaaldelijk op, in een lichte variant wanneer hij de verzen van Elskamp karakteriseert als poëzie waarin hij het Vlaamse leven hoort weerklinken "als een celeste stem van het ondoofbaar leven: vroom en verblijd" (Greshoff, 1918: 54). Hij neemt de typische wezens-trekken van het Vlaamse volk over, zoals die sedert de negentiende eeuw in het discours over Vlaamse kunst gangbaar zijn. Greshoff maakt daarbij overigens een onderscheid tussen Fransschrijvende Vlamingen en Waalse auteurs. In zijn 'Avertissement' spreekt hij van "des livres français et néerlandais" van "des écrivains wallons et flamands". In een 'Notice' achteraan in de bloemlezing wordt dat onderscheid herleid tot "les écrivains belges". Zijn belangstelling voor de Franstalige Belgen maakte deel uit van zijn algehele francofiële ingesteldheid.

Een tweede merkwaardig aspect van de bloemlezing is dat deze ethische act vreemd aandoet voor wie Greshoffs positie rond 1915 kent, zowel als schrijver, lezer en criticus. De jonge Greshoff debuteerde in het spoor van Jacques Bloem, P.N. Van Eyck en Karel Van de Woestijne; hij bewonderde de Franse symbolisten en stelde de Schoonheid van de poëzie boven elk engagement. *Aan den verlaten vijver* (1909) heette zijn allereerste dichtbundel, niet meteen een titel voor iemand die zich met zijn gedichten politiek wil engageren. Er kunnen meerdere redenen zijn waarom deze aanhanger van een estheticistisch hiëratisch dichterschap in 1915 op de barricade sprong. Ongetwijfeld zal hij zich oprecht getroffen hebben gevoeld door de omstandigheden. Indirect had hij door zijn ervaring in Leipzig de oorlog trouwens aan den lijve ondervonden. Hij stortte zich verontwaardigd in een reactie tegen de brute Duitse inval. Daarom had hij ook geen moeite met de strijdende toon van Verhaerens *La Belgique sanglante*. Toen het boek vroeg in de zomer van 1915 verscheen, maakte het op Greshoff grote indruk. Hij bleef het ook later de belangrijkste van Verhaerens oorlogsbundels vinden. Een van de beste stukken eruit was volgens Greshoff dat over "l'organisation allemande":

Les Teutons sont inhabiles à la parole souple et vive, ils ne sont guère éduqués pour le raisonnement clair et subtil. Il ne leur reste donc plus que la brutalité dans le discours, comme dans les actes. Or, la brutalité spirituelle, c'est l'affirmation nue. (Greshoff, 1918: 75)

Greshoff stond trouwens meteen klaar om *La Belgique sanglante* naar het Nederlands te vertalen. Verhaeren stuurde op 17 juni 1915 een telegram naar Den Haag om de vertaalrechten voor hem te reserveren, maar het plan werd niet uitgevoerd. Greshoff kan natuurlijk ook flinke

inkomsten van de bloemlezing hebben verwacht voor zijn steunfonds aan Belgische vluchtelingen. In Engeland was immers een golf van interesse en sympathie voor deze groep op gang gekomen na de Duitse invasie.

Maar vooral wou Greshoff zich profileren als criticus. Zijn poëzie-publicaties kwamen in het begin langzaam op gang; in feite zou hij als dichter pas na 1924 doorbreken, met de publicatie van de dichtbundel *De Ceder*. In de periode tussen 1911 en 1914 maakte hij tal van reizen en was meer bezig met werk van anderen, met zijn profilering als bemiddelaar en als gangmaker, dan met die als dichter. Zijn 'ruitijd' noemde hij deze jaren zelf ('s Gravensande, 1979: 60). Hij was trouwens in 1915 ook als eerste bemiddelaar voor Duitsland opgetreden. Aan Anton Kippenberg, die zijn Vlaams uitgavenprogramma wou uitbreiden, stuurde Greshoff een namenlijst met suggesties, maar dit contact werd snel afgebroken. De mogelijkheid die Greshoff zag om in *À la Gloire de la Belgique* zijn naam te verbinden met die van Verhaeren, de kans om zich daarmee in Nederland te onderscheiden als intellectueel en francofiel, de mogelijkheid om als jong criticus een boek met internationale verspreiding uit te geven, tonen aan dat de bundel *À la Gloire de la Belgique* ook grotendeels "À la Gloire de Greshoff" was bedoeld.

Résumé

En 1915 apparaissait chez l'éditeur S.L. van Looy à Amsterdam À la gloire de la Belgique, une anthologie d'écrivains francophones belges, composée par le poète et critique néerlandais, Jan Greshoff et avec une lettre-préface d'Émile Verhaeren. Greshoff présente cette anthologie comme une protestation contre les calomnies des journaux allemands, qui avaient prétendu que la Belgique n'a pas de culture. En outre, il se fixe un but humanitaire: les bénéficiaires de la vente de l'anthologie serviront de support financier aux réfugiés belges séjournant aux Pays-Bas. La correspondance de Greshoff avec Verhaeren et avec S.L. van Looy, et les autres activités littéraires de Greshoff, font ressortir qu'à côté de ces nobles intentions d'autres motivations entrent en jeu. Greshoff, qui avait 27 ans à ce moment, voulait se profiler comme critique littéraire et ambassadeur culturel. Par son goût, en l'occurrence par sa francophilie – un trait qu'il partageait avec bon nombre de ses collègues à La Haye – il voulait faire preuve de son appartenance à l'élite intellectuelle de son temps.

Ses objectifs stratégiques se manifestent encore à travers deux caractéristiques remarquables de l'anthologie en question. Malgré le fait qu'elle est présentée comme "un appel à la justice", comme une protestation contre l'occupation allemande de la Belgique, l'appréciation de Greshoff pour les auteurs francophones belges est fondée sur les clichés concernant l'imaginaire flamand ("une synthèse de

mysticisme et de sensualité”) tel qu’il est utilisé par les Allemands dans cette même année 1915 dans leur ‘Flamenpolitik’. D’ailleurs, l’acte éthique de la publication fait contraste avec les idées esthétiques de Greshoff, qui se situent dans le domaine de l’art pour l’art et du symbolisme. Ceci montre que le but de Greshoff était plutôt de se profiler comme critique important en associant son nom à celui de Verhaeren, et que à la Gloire de la Belgique était pour une bonne partie conçue à la gloire de Greshoff.

Bibliografie

- Bithell, Jethro. *Contemporary Belgian Poetry*. Londen: Fischer Unwin Ltd, 1911.
- *Contemporary Belgian Literature*. Londen: Fischer Unwin Ltd, 1915.
- Braak, Menno ter. “Over het nut van bloemlezingen.” *Verzameld Werk V*. Amsterdam: Van Oorschoot, 1949. 40-46.
- Buysse, Cyriel. *Verzameld Werk VII*. Brussel: Manteau, 1974.
- Essmann, H., Frank, A.P. “Translation Anthologies: An Invitation to the Curious and a Case Study.” *Target* 3:1 (1991): 65-90.
- Frank, A.P., Essmann, H. “Translation Anthologies: A Paradigmatic Medium of International Literara Transfer” *Amerikastudien/American Studies* 35:1 (1990):21-34.
- ’s-Gravesande, G.H. *Sprekende schrijvers: Nederlandsche en Vlaamsche letterkundigen in gesprek met G.H. ’s-Gravesande*. Amsterdam: Meulenhoff, 1979².
- Greshoff, Jan. Brief aan Émile Verhaeren van 09.11.1914 (B.R. F.S. XVI 148/486 M.L.) [Archives et Musée de la littérature (Bruxelles, Bibliothèque royale Albert Ier)].
- Brief aan Émile Verhaeren van 12.12.1914 (B.R. F.S. XVI 148/487 M.L.) [*Ibid.*]
- *À la gloire de la Belgique. Anthologie de la littérature belge par J. Greshoff avec une lettre-préface d’Émile Verhaeren. Les écrivains d’expression française*, Amsterdam: S.L. van Looy, 1915.
- *Latijsche lente*. Leiden: A.W. Sijthoff’s Uitgeversmaatschappij, 1918.
- *Fabrieksgeheimen*. Pretoria: J.L. van Schaik, 1941.
- “Werfel en Verhaeren.” *Het boek der vriendschap. Verzameld Werk V*. Amsterdam: Van Kampen en Zn/Querido, 1950. 29-72.
- *Menagerie. Herinneringen en beschouwingen*. ’s Gravenhage: A.A.M. Stols, 1958.
- *Afscheid van Europa*. ’s Gravenhage/Rotterdam: Nijgh en Van Ditmar, 1969.
- Höllerer, Walter. “Vorwort.” *Die Deutschsprachige Anthologie I*, ed. J. Bark en D. Pforte. Frankfurt/M.: Klostermann, 1970.

- Indestege, Luc. "De Engelse filoloog Jethro Bithell (1878-1962) als vertaler van Vlaamse poëzie." *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie*. Gent, 1968. 38-97.
- Kittel, H. ed. *International Anthologies of Literature in Translation*. Berlin: Schmidt Verlag, 1995.
- Klein, H. "Anthologies of German Poetry in Translation Published in Britain 1930-1990." *International Anthologies of Literature in Translation*, ed. H. Kittel. Berlin: Schmidt Verlag, 1995. 56-77.
- Looy, S.L. van. Brieven van S.L. van Looy aan Jan Greshoff. Letterkundig Museum Den Haag. L 00785 B2.
- Marsman, Hendrik. "Mr. J.N. Van Hall en J. Greshoff, Dichters van dezen Tijd. 13e druk (P.N. van Kampen, A'dam, 1939)". [recensie, s.l.]. [Knipselmap Letterkundig Museum (5510)], 12.07.1939.
- Marx, Jacques. *Verhaeren. Biographie d'une œuvre*. Bruxelles: A.R.L.L.F., 1996.
- Mont, Pol de. *Modernités: anthologie des meilleurs poètes belges d'expression française 1880-1898*. Almelo: Hilarius, [1899].
- Starre, Evert van der. "Éditions de textes et structures du recueil poétique: Char et Queneau dans 'la Pléiade'." *Neophilologus* 76. 4 (1992): 535-548.
- Verhaeren, Émile. "Les lettres françaises en Belgique." *La Nation belge (1830-1905). Conférences jubilaires faites à l'Exposition universelle et internationale de Liège en 1905*. Liège: Desoer/Bruxelles: Weissenbruch, 1905. 240-263.
- Zuiderent, Ad. "Wat bedoelt de bloemlezer?" *Voortgang. Jaarboek voor de Nederlandistiek* 9. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 1990. 23-40.